

od najmračnijih epizoda novije povijesti. U teorijskom smislu ta knjiga egzemplificira nastojanja da se rod uvede kao kategorija historiografske analize,⁵ a dosljedna i nadahnuta primjena žanra socijalne historije uspijeva podjednako ocrtati široki fon povijesnog konteksta užeg predmeta istraživanja i elaboriranim postupkom naracije uspostaviti kontakt s čitateljima.

Lydia Sklevicky

DESANKA STOJIC, *Prva ženska partizanska četa, Konferencija za društvenu aktivnost žene i porodice RK SSRNH, Historijski arhiv Karlovac, 1987, 294 str.*

Jedna je od često (i s neskrivenim ponosom) isticanih posebnosti našega narodnooslobodilačkog pokreta masovno učestvovanje žena kao boraca: procjenjuje se da su žene u NO vojsci predstavljale trećinu boraca (njih 100.000, ili 340/0).¹ No, gotovo se nikako ne tematizira kako je do toga došlo — nipodaštavaju se prepreke, pa čak i diskriminacija spram žena u novoj povijesnoj ulozi bez presedana.² Stoga je knjiga Desanke Stojić koja se kao 17-godišnja skojevka našla među 75 žena koje su potkraj kolovoza 1942. stajale u stroju prve isključivo ženske vojne formacije, jedinstvene u povijesti pokreta otpora, vrijedan doprinos osvjetljavanju te izuzetne epizode povijesti ratovanja.

Prva ženska partizanska četa knjiga je spomenar čija bi građa trebalo da ospori zaborav (tko je od poslijeratnih generacija uopće čuo za njezino postojanje?) i predrasude (slika partizanke s puškom kao *neupitno* prisustvo). Iz nje se stječe dojam da je formiranje Prve ženske ličke partizanske čete, 25. VIII 1942, u selu Trnavcu nedaleko od Korenice, bilo na neki način iznuden čin. Mnoge su ličke omladinke već u jesen 1941. navaljivale da se uključe u operativne jedinice. Naime, na velik pritisak omladine štabovi narodnooslobodilačkih odreda i skojevska rukovodstva na terenu formirala su veći broj muških omladinskih četa. Istovremeno, omladinke sve energičnije zahtijevaju da se odobri formiranje sličnih ženskih četa. Zbog »opravdanih razloga« (koji u knjizi nisu precizirani)³ nailaze na mnoge otpore. Ali, raspoloženje se usijava dotle da okružni komiteti SKOJ-a i KPH za Liku (podržani od odbora AFŽ s Katom Pejnović na čelu), te Štab Grupe NOP odreda za Liku, na početku ljeta 1942, donose odluku o formiranju Prve ženske ličke partizanske čete.

Na dan formiranja čete došlo je u Trnavac 700 žena zahtijevajući puške. U četu je primljeno svega njih 75, no ubrzo slijedi formiranje Druge ženske čete, ženskih četa odreda »Velebit«, te 3. i 4. NOP odreda. Politički komesar bila je

⁵ Usp. Joan W. Scott, »Gender: A Useful Category of Historical Analysis«, *American Historical Review*, Dec. 1986, Vol. 91, No. 5, 1053—1075.

¹ Usp. Borbeni put žena Jugoslavije, Leksikografski zavod »Sveznanje«, Beograd 1972.

² Lydia Sklevicky, Kulturnom mijenom do žene »novog tipa«: Antifašistička fronta žena, *Gordogan*, VI, 15—16, 1984, 87—90.

³ Usp. D. Stojić, nav. dj., 14.

također žena, Naranča Končar, dok su vojni instruktori bili muškarci. Pripadnice čete bile su pretežno članice SKOJ-a koje su se već dokazale u suradnji s NOP-om. Prosjek starosti bio je 18 godina (u rasponu od 15 do 32 godine). Većina žena bile su seljanke, a tek su 4 učenice gimnazije među mnogim nepismenim drugaricama uživale status »intelektualki«.

Dok su osnovne činjenice o formiranju i postojanju ženske čete uglavnom poznate u historiografskoj literaturi, rad Desanke Stojić sadrži i takve podatke na koje su povjesničari rata i revolucije bili donekle neosjetljivi, a koji bi mogli poslužiti kao vrijedna građa za još nenapisanu kulturnu povijest revolucije. Velika je šteta što su upravo ti detalji, koje smatram osobitom vrlinom te knjige, dati tek u naznakama — nerazrađeni, nespoznati u kontekstu revolucionarne mijene i bez adekvatnih interpretacija kojima bi sudionice toga povijesnog pre-sedana obogatile naša znanja o tom aspektu oslobođenja žena. »Sramežljivost« žena kada je u toku obuke trebalo »da izvedu neku komandu«,⁴ činjenica da su vrlo »teško podnijele skraćivanje dugačkih pletenica na mušku frizuru« o kojoj izvještava autorica, moguće je objasniti patrijarhalnim spolnim simbolizmom. Njime je ženi propisano da sluša, ne da naređuje; šišanje duge kose bila je po tradiciji kazna za djevojke koje bi došle »na zao glas«. Neobičan prizor žena uniformiranih u odijela skrojena od »talijanske čebadi«, i kape partizanke s puškom u ruci, isprva je izazivao otpor muških suboraca. Dopisnik agit-propa trudio se da popravi dojam: »Savi se oko mene kolo drugarica kao kita poljskog cvijeća«, izvještava o njima za *Lički partizan*.⁵

O emancipatorskom naboju koji je bio prisutan kod pristupanja ženskoj četi svjedoči autorica, navodeći epizodu prilikom mučnog raspoređivanja za bolničarke kada je »svaka htjela da bude borac s puškom u ruci«. Biti borac značilo je emancipacijsko iskustvo *po sebi*. Jer, »druga zaduženja u pozadini koja nisu bila ni lakša, ni manje važna, ni manje opasna, ali su bila slabije vrednovana«⁶ nisu imala potencijal transcendiranja postojećeg sustava spolnih uloga (bila su »slabije vrednovana«), i stoga su bila mnogo manje privlačna. Ta činjenica može objasniti duboko usađenu averziju žena boraca prema bilo kakvom angažiranju »po ženskom pitanju« (npr., radu u AFŽ-u) mnogih drugarica boraca koje su svoj novi ženski identitet stekle u krvavim ratnim iskušenjima. No, da taj identitet nije bio lišen izvjesne ambivalentnosti svjedoče i opisi »slobodnog vremena«: »U nošenju oružja i svim ostalim zadacima ravnopravno su se izmjenjivale s drugovima, a noću umjesto odmora krpale su, šivale i prale odjeću borcima«, sjeća se D. Stojić. Kompleksnija objašnjenja zahtijeva, pored spominjanja otpora i nepovjerenja suboraca, argumentacija propagande neprijatelja (koje su »najpogrđnije klevete i laži« kojima se služi, kako bi spriječio utjecaj ženske čete na masovni odlazak omladine u partizanske jedinice?). Nije nepoznato (ni osobito teško dokučivo) da se ta argumentacija svodila na diskreditiranje seksualnog morala žena boraca,⁷ što je u knjizi trebalo navesti.

Drugi, opsežniji dio knjige čine kratki životopisi svih pripadnica ženske čete. Tek poneki od njih sadrži zamatke dramatskih elemenata (npr., potresna priča s motivom Antigone⁸), dok su ostali napisani po shemi — reduciranim jezi-

⁴ Isto, 23.

⁵ Isto, 27.

⁶ *Draginja Metikoš*, *Bilo je to prije četrdeset godina*, *Žena*, 5—6 1982, 12—19.

⁷ Usp. *L. Sklevický*, nav. dj., 90.

⁸ *D. Stojić*, nav. dj., 185.

kom nižu stereotipne biografske podatke propuštajući jedinstvenu šansu da se povijesti ratovanja nadopiše ljudska dimenzija.

Najveća zamjerka toj monografiji proizlazi upravo iz nejasnoće njezina žanrovskog određenja. Jer, ona nije ni znanstvena studija (povijesni dokumenti predočeni su bez komentara, arhivskih referenci i sl.), ni memoarsko svjedočenje (narrator pribjegava kvazi-objektivnom diskursu), ni beletristika (fiction). Zbog toga ostavlja mnoge nedorečenosti i umanjuje mogućnost recepcije i popularizacije te značajne teme. Bilo bi nepravdedno za taj propust teretiti isključivo autoricu koja nije povjesničarka po profesiji (za razliku od recenzenata knjige). Stoga, oživljavanje ljudske punine pripadnica Prve ženske čete, kakvu dosižu primjerice junakinje i junaci proze temeljene na sjećanjima Saše Božović,⁹ još ostaje zadatak upravljen budućnosti.

Lydia Sklevicky

PROJEKT »DOTRŠČINA« Arhiva Hrvatske

Tko su bili i koliko je bilo poginulih revolucionara, žrtava fašističkog terora i antifašista, bilo da su rođeni u Zagrebu ili u njemu djelovali u periodu 1941—1954, precizniji odgovor dobit će se završetkom rada na Projektu »Dotrščina« na kojem od 1980. radi poseban znanstveni tim Arhiva Hrvatske u Zagrebu. Projekt će se završiti 1990, iako je većina istraživanja već obavljena i dosad se raspolaže s 18.700 biografija poginulih revolucionara, žrtava fašističkog terora i antifašista Zagrepčana čiji su životi utkani u borbu za slobodni Zagreb, Hrvatsku i Jugoslaviju.

Godine 1941. Zagreb je imao 210.000 stanovnika — oko 65.000 bili su radnici; najbrojniji proleterski sloj i predstavljali su najorganiziraniju radničku klasu u zemlji. Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ) i druge sindikalne organizacije bile su pod neposrednim uticajem KPJ, koja je imala 500 članova organiziranih u 53 ćelije na čelu s Mjesnim komitetom i šest rajonskih komiteta. U Zagrebu su se do sredine svibnja 1941. nalazila i rukovodstva KPH i KPJ, a u gradu boravi i djeluje i Josip Broz Tito. U tom su gradu tada done-sene na sastancima centralnih komiteta KPH i KPJ dalekosežne i povijesne odluke značajne za razvoj ustanka u cijeloj Jugoslaviji.

KPJ je u Zagrebu djelovala pod vrlo teškim uvjetima, pošto je grad postao za vrijeme okupacije državno, administrativno i vojno središte tzv. NDH, centar okupacijskih i kvislinških policijskih snaga. Tu su se nalazile i snage najveće podrške ustaškom režimu: vodstvo HSS i njegova zapovjedništva Seljačke i Građanske zaštite, katolički kler na čelu s Alojzijem Stepincem i dio frankovački raspoloženi institucija i građana. Ali, komunisti i radnička klasa Zagreba već su od prvih dana okupacije uspjeli pružiti snažan otpor okupatoru i ustaškim vlastima. I u svim ratnim godinama taj je otpor rastao, unatoč redarstvenom satu, masovnim hapšenjima, ubistvima na ulicama, racijama, odmazdama

⁹ Npr., Saša Božović, *Ratne ljubavi, Književne novine*, Beograd 1985.